

УДК 37.0:372:376

М. В. Коновальчук

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОЇ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкривається сутність понять «творчість», «творча особистість», «дослідницька поведінка», «художня навчально-дослідна діяльність». Висвітлюються психолого-педагогічні умови формування творчої особистості молодшого школяра в процесі художньої навчально-дослідницької діяльності.

Ключові слова: творчість, творча діяльність, художня навчально-дослідницька діяльність, дослідницька ініціатива, дослідницька поведінка, розвивально-творче середовище.

Постановка проблеми. Стратегічними напрямками розвитку освіти України є забезпечення постійного духовного та творчого самовдосконалення особистості, формування інтелектуального й культурного її потенціалу як вищих цінностей людства. У ХХІ столітті в рамках аксіологічного підходу має сповна реалізуватися найвища функція людини – творча. Трансформація і модернізація освіти передбачає розвиток особистості, здатної не тільки до ретрансляції знань, але і до створення світових зразків культури й духовності.

Творчість – одне із найзагадковіших явищ у житті кожної людини і суспільства в цілому. Творчість не тільки забезпечує поступальний рух суспільства вперед, розвиток земної цивілізації, а й (що, може, навіть важливіше) маючи могутній психореабілітаційний ефект, охороняє творця від стресів, відгороджує від повсякденності і суєти, дозволяє зануритися в себе, черпати сили й натхнення для життя і творчих звершень. Людина майбутнього має бути творцем, особистістю з розвиненим почуттям краси й активним творчим началом, оскільки жодна нація не зможе зберегтися як цивілізована, не розвиваючи значною мірою естетичний, художньо-творчий елемент життя [3].

Могутнім творчим та інтелектуальним потенціалом для людини в сучасному суспільстві, її підтримкою і захистом, засобом адаптації до змін мінливого світу може і повинна стати різноманітна діяльність – художня, навчальна, дослідницька у їх взаємозв'язку та інтеграції.

Метою статті є висвітлення сутності понять «творчість», «творча особистість», «дослідницька поведінка», «художня навчально-дослідна діяльність», розкриття психолого-педагогічних умов формування творчої особистості молодшого школяра в процесі художньої навчально-дослідницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш суттєвою тенденцією сучасного розвитку психології творчості є поступове витіснення принципу діяльності принципом взаємодії. Визначальності набуває системний підхід, в основі якого лежить взаємодія, взаємозв'язок, об'єднання когнітивного й особистісного аспектів психології творчості як форми розвитку. Утверджується нове розуміння творчості як розвивальної взаємодії, а психологія творчості стає наукою про психологічні механізми розвитку живих систем, побудованих на принципі їх внутрішньосистемної взаємодії (В. Коновальчук).

Цей підхід пов'язаний, з нашої точки зору, з принципом інтегративності в освіті, що визначається основоположною властивістю педагогічної інтеграції, оскільки інтегративні процеси в освіті детерміновані інтегральною сутністю самої людини.

Глибинна єдність світу, де все – живе і неживе, матерія і дух, людина і суспільство, створюють єдине ціле, органічно доповнюючи один одного, очевидна. Інтеграція є важливою умовою розвитку цивілізації, тому тенденція до інтеграції наукових знань, різних видів діяльності та типів мислення (художньо-образного, логічного, абстрактного тощо) була предметом вивчення багатьох дослідників проблеми творчості (К. Тімірязєв, М. Грот, П. Енгельмейєр, М. Бердяєв, Я. Пономарьов, Б. Теплов, В. Давидов, В. Моляко, Г. Балл, С. Сисоєва, В. Рибалка та ін.), які протягом тривалого шляху становлення науки фокусували увагу навколо пошуку основних підходів до розвитку творчої особистості [4, с. 270].

На значимості творчої дослідницької діяльності у школі акцентували увагу В. Андрєєв, І. Зимня, О. Матюшкін. Психологічні основи організації навчально-дослідної діяльності дітей різного віку висвітлені А. Поддьяковим, А. Савенковим. Теоретичні, методичні, дидактичні аспекти дослідницької діяльності учнів розкрито в працях Л. Казанцева, Г. Макотрової, А. Леонтовича. Питання розвитку дослідницьких умінь учнів розглядалися А. Іюдко, О. Мітрош, В. Ушачевим, Т. Чернецькою та ін.

Виклад основного матеріалу. Творчості видатних учених у галузі гуманітарних та природничих наук (В. Вернадський, П. Теяр де Шарден, А. Чижевський та ін.) була притаманна яскраво виражена впевненість у гармонії світу, своїм доробком вони спонукають дивитися навколо «широким поглядом», а не поглядом спеціаліста, що не бачить нічого поза своїм фахом [4, с. 272].

Гіпотези В. Вернадського підтверджуються в наш час руйнуванням століттями вибудуваних мурів між різними науковими галузями і створенням наук на межі галузей (біохімія, астрофізика, геліобіологія, етнопсихологія і тощо), а також виникненням нових інтегральних наук – кібернетики, культурології та ін. Суттєвим є постулат, що інтеграція та диференціація регулюються універсальними законами єдності і боротьби

протилежностей, який передбачає співіснування бінарних опозицій: спокій-активність, порядок-хаос, аналіз-синтез, абстрагування-конкретизація, художнє-наукове та ін. На подібних контрастах будується мистецтво: динаміка-статика, горизонталь-вертикаль, консонанс-дисонанс [4, с. 276]. Взаємодія, взаємовплив, взаємозв'язок, взаємопроникнення – інтегруючі чинники, за допомогою яких відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності.

Художня діяльність – специфічна за своїм змістом і формами вираження активність, спрямована на естетичне опанування світу за допомогою мистецтва [3]. У художньому розвитку дітей центральною є здатність до сприйняття художнього твору й самостійного створення виразного образу, що відзначається оригінальністю (суб'єктивною новизною), варіативністю, гнучкістю, рухливістю тощо.

У сучасній естетико-педагогічній літературі сутність художнього виховання молодших школярів розуміють як формування естетичного ставлення за допомогою розвитку вміння розуміти і створювати художні образи. Разом із тим художня діяльність містить значний потенціал для здійснення навчально-дослідницької діяльності, взаємодоповнюючої діяльності лівої (логічної) та правої (творчої) півкулі мозку. Вивчення психологічного механізму розвитку здатності сприйняття і творення художніх образів (Л. Венгер, А. Запорожець) дає підстави стверджувати про взаємозв'язок видимих властивостей образу з наявним у дитини естетичним досвідом (естетичною аперцепцією) та можливістю висувати гіпотези, експериментувати, досліджувати у процесі художньо-творчого пошуку.

Художня навчально-дослідницька діяльність молодших школярів – це творча діяльність, спрямована на розуміння естетичних об'єктів, відкриття дітьми нових для них знань і способів художньої діяльності. Вона забезпечує умови для розвитку їх ціннісного, інтелектуального, естетичного і творчого потенціалу, є засобом їх активізації, формування інтересу до досліджуваного матеріалу, а також дозволяє формувати художні уміння. Дані досліджень (Л. Виноградова, А. Леонтович, А. Поддьяков, А. Савенков) свідчать про можливість успішного навчання елементам навчального дослідження вже на початковому етапі шкільної освіти.

У своїй сутності дослідницька діяльність передбачає активну пізнавальну позицію, пов'язану з періодичним і тривалим внутрішнім пошуком, глибоко осмисленою і творчою переробкою інформації, роботою розумових процесів в особливому режимі аналітико-прогностичної властивості, дією шляхом «проб і помилок», осяянням, особистими і особистісними відкриттями.

На ранніх шаблях розвитку дітей (дошкільний та молодший шкільний вік) варто зробити акцент на суб'єктивній стороні дослідницької

діяльності, на тому, що дитина відкриває і перетворює в собі, у своєму баченні світу незалежно від ступеня усвідомленості і зовнішньої результативності цього процесу.

Підхід до навчально-дослідницької діяльності як до особистісної властивості вимагає її аналізу з різних сторін: потребнісно-мотиваційної (передбачає наявність у людини власної активності в пізнанні), внутрішньої ініціативи (те, що спонукає до пошуків нового), операційно-технічної (наявність у суб'єкта певних умінь для виконання діяльності).

Поняття дослідницько-творчої діяльності пов'язане з низкою близьких понять: «дослідницька ініціатива», «пізнавальна активність», «креативність» «допитливість», «дослідницька поведінка» тощо.

Дослідницька ініціатива може виявлятися як окремою дитиною, так і групою дітей.

Фактором, що «запускає» процес дослідницької ініціативи є, за спостереженнями та висновками багатьох психологів (Л. Божович, М. Лісіна та ін.), суб'єктивна невизначеність об'єкта ситуації, яка проявляється в новизні, складності, колективному конфлікті або суперечливості інформації, що надходить.

У процесі дослідницької діяльності молодший школяр має можливість задовольнити притаманну йому допитливість, відчути себе вченим, дослідником, першовідкривачем. Проведені досліди з різними матеріалами та предметами (фарба, вода, пластилін, віск, олівці тощо) надають дитині можливість самій знайти відповіді на питання: «як?», «чому?».

Результатом усієї дослідницької поведінки може виступати нова інформація про художні об'єкти, на які було спрямоване дослідження (прямий продукт); нова інформація про інші об'єкти й про інші властивості досліджуваного художнього об'єкта, які не були предметом дослідження; набуття знань про саму художньо-дослідницьку діяльність та її практичний досвід; пізнавальний та особистісний розвиток дослідника [6, с. 316].

Включення молодших школярів у навчально-дослідну діяльність здійснюється через створення дослідницької ситуації за допомогою художніх навчально-дослідних завдань, методів і способів діяльності, серед яких: колективний навчальний діалог, дискусія, міні-повідь, міні-дослідження, рольова гра, розгляд художніх об'єктів, створення проблемних ситуацій, розглядання-експериментування, моделювання і прогнозування результатів, ігри-заняття, спільне з дитиною визначення її власних інтересів, індивідуальне складання схем, виготовлення моделей із різних матеріалів, екскурсії до музеїв, на природу, виставки дитячих творчих робіт тощо.

Зокрема, на уроках літературного читання під час вивчення усної народної творчості можна здійснювати порівняльний аналіз народних казок. Наприклад, у ході роботи з казкою «Теремок» діти знайомляться з різними варіантами казки (зі збірки «Російський фольклор», в переказі

О. Капіци, в обробці О. Толстого) і роблять висновки, що, незважаючи на відмінність деталей (різні герої; різний теремок: кінська голова, теремок: глиняний горщик), сюжет казки однаковий. У зв'язку з цим виникає запитання: чому? Відповідаючи на нього, діти отримують уявлення про особливості народної творчості (варіативність). Порівняння російської народної казки «Теремок» з українською казкою «Рукавичка» дає можливість сформувати у дітей уявлення про «бродячий сюжет». Порівняння російської народної казки «Теремок» з п'єсою-казкою Сергія Михалкова дає змогу побачити відмінність народної казки від літературної, казки від п'єси.

На уроках предмета «Технології», окрім творчих проектів («Осінні квіти», «Казковий ліс» тощо), цікаво проводити дослідження на різні теми: властивості паперу, властивості різних тканин, порівняння властивостей паперу і тканин. Знання властивостей матеріалів допомагає їх правильному використанню, а іноді й підказує несподівані ідеї для творчих робіт.

Художня діяльність концентрує увагу учнів на головному, вчить бачити світ у кольорі, формі, називати це влучним словом. Одним із завдань на уроці образотворчого мистецтва може бути виконання композиції нетрадиційним способом образотворення: без попередньої зарисовки олівцем, використовуючи парафін (восковою свічкою малюється те, що повинно залишатися білим: сніг, який падає; сніговик), ватні тампони, застосовуючи техніку сирування (накладання кольорів). На уроці доцільно використовувати проблемні ситуації, пізнавальні завдання навчаючого, тренувального, пошукового характеру.

Виконуючи навчально-дослідницькі завдання у процесі художньої діяльності, діти відкривають виражальні можливості таких художніх засобів, як колір (холодний-теплий, світлий-темний, глухий-дзвінкий), лінія (пряма, ламана, хвиляста), пляма, штрихування різного характеру, контраст і нюанс (за кольором і за тоном), ритм (плям, ліній, штрихування), вчать працювати гуашшю, кольоровими олівцями, фломастерами, тушшю, аквареллю.

Наведемо ще один приклад – знайомство з прийомом «Розтяжка» (методика Т. Калініної). У ході цієї роботи діти виступають справжніми дослідниками та відкривають закони художньої творчості. Учитель на початку заняття говорить: «Діти, сьогодні ми малюватимемо, використовуючи лише дві фарби – білу і синю. Спробуйте зафарбувати аркуш паперу так, щоб зверху він був блідим, а до нижнього краю став блідим, майже білим. Як ми це можемо зробити? Діти висувають гіпотези, пропозиції. Далі вчитель підсумовує: «Так, можна це зробити таким чином: зафарбуємо верх аркуша синьою фарбою, далі змішаємо на палітрі білу і синю, зафарбуємо середину, потім додамо більше білої, зафарбуємо край аркуша блідо-блакитним кольором».

Після того, як учні зафарбували аркуш, учитель пропонує: «Тепер подивимося і пофантазуємо, що у нас вийшло» (зимове небо, замети, каток і т.д.). Учитель вивішує творчі роботи дітей на стіну і включає класичну музику. Учні виконують завдання – п'ять хвилин слухають музику і споглядають малюнки. По завершенні мелодії школярі розповідають, що вони побачили, діляться думками про враженнями. На цьому етапі педагогові важливо звернути увагу дітей на те, що побачив кожен, захопитися разом з дітьми, зробити так, щоб їхні слова почув кожен. За допомогою проблемних запитань учителя підсумком виконання завдання є важливе відкриття дітей: виявляється, що картина може бути однією, а її сприймання – різним, і найцікавішим є не сам сюжет картини, а переживання, які вона викликає.

Розвиток дослідницьких умінь і навичок значною мірою залежить від особистості вчителя як ключової фігури початкової ланки освіти, змісту освіти, розвивально-творчого середовища школи та життєвого досвіду дітей. На думку академіка О. Савченко, «збагачення змісту особистісним компонентом, взаємодія із середовищем передбачають формування мотиваційно-ціннісних якостей, а засвоєння життєвого адаптованого досвіду учнів стимулює їхні дослідницькі контакти із зовнішнім середовищем, які є витокком дослідницької поведінки» [7, с. 45].

Висновки. Таким чином, найбільш загальним і важливим завданням пізнавально-творчого розвитку дитини є не просто збагачення її уявлень про навколишній світ, а розвиток пізнавальної та творчої ініціативи. Художня навчально-дослідницька діяльність виступає як засіб живого захоплюючого навчання, що підвищує мотивацію пізнання, сприяє тривалому протіканню пізнавальної та художньо-творчої діяльності, створює передумови для виховання творчої особистості, а не лише виконавця, формує готовність особистості до безперервної освіти та самоосвіти, самостійного життя.

Список використаної літератури

1. Долгушина Н. Організація дослідницької діяльності молодших школярів / Н. Долгушина // Початкова школа (Перше вересня). – 2006. – № 10. – С. 8.
2. Коновальчук В. І. До проблеми психологічних чинників життєтворчості особистості // Наукові записки Малої академії наук України: (збірник наукових праць). – К. : ТОВ «Праймдрук». – 2012. – 304 с. – (Серія : Педагогічні науки, вип. 1.). – С.117–126.
3. Ликова І. О. Програма художнього виховання, навчання й розвитку дітей 2-6 років «Кольорові долоньки» / І. О. Ликова. – Х. : Веста: Видавництво «Ранок», 2008. – 128 с.
4. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: [монографія] / Л. М. Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.

5. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: наук.-метод, посіб. / В. В. Рибалка; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих; Інститут обдарованої дитини – К. : НАПН України: Ін-т обдарованої дитини, 2010. – 442 с.

6. Савенков О. І. Психологічні основи дослідницького підходу до навчання / О. І. Савенков. – М. : Просвещение, 2006. – 434 с.

7. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодшого школяра // Наукові записки Малої академії наук України: (збірник наукових праць).– К. : ТОВ «Праймдрук». – 2012. – 304 с. – (Серія : Педагогічні науки, вип. 1.). – С. 117–126.

8. Семенова Н. А. Дослідницька діяльність учнів / Н. А. Семенова // Початкова школа. – 2006. – № 2. – С.45–49.

Марина Коновальчук. Формирование творческой личности младшего школьника в процессе художественной учебно-исследовательской деятельности.

В статье раскрывается сущность понятий «творчество», «творческая личность», «исследовательское поведение», «художественная учебно-исследовательская деятельность», освещаются определенные психолого-педагогические условия формирования творческой личности младшего школьника в процессе художественной учебно-исследовательской деятельности.

Ключевые слова: *творчество, творческая деятельность, исследовательская инициатива, художественная учебно-исследовательская деятельность, исследовательское поведение, развивающе-творческая среда.*

Marina Konovalchuk. Formation of the creative personality of primary school student in art educational and research activities.

The article reveals the essence of the concepts of «creation», «creative personality», «exploratory behavior», «art educational and research activities», highlights some psycho-pedagogical conditions for the formation of the creative personality of primary school student in the art educational and research activities.

Keywords: *creation, creativity, art educational and research activities, research initiative, exploratory behavior, developmental and creative environment.*